

A BOLSEVIZMUS TÖRTÉNELMI ÉS SZELLEMI GYÖKEREI

Irta: *Dr. Szakáts László.*

1.

NEMRÉG volt pontosan húsz esztendeje annak, hogy Uljanov-Lenin maximálista kisebbsége legyűrte az ingatag és vérszegény orosz demokráciát. Ez a győzelem azonban még nem volt teljes. Alig vette át a bolsevista párt az államügyek vezetését, mikor a hatalmas birodalom széleiről szinte egyszerre indult meg az új kormányzat ellen a koncentrikus támadás. A világháború vihara akkor még javában dühöngött s a német hadsereg mérföldes léptekkel közeledett a könnyű zsákmánynak látszó ország fővárosa felé. A birodalom északi, nyugati és déli periferiáin fekvő országrészek csak az alkalmat lesték, hogy a faji, vallási és kulturális különbözőség alapján a százados közösség testéből kiszakadjanak. Ebben a rendkívül válságos helyzetben Lenin kormánya haladéktalanul fegyverszünetet kötött a német és osztrák-magyar hadvezetőséggel s egyben béketárgyalásokat kezdett Brest-Litovszkban; mindezt azért, hogy demoralizált hadseregét újjászervezve eredményesen vehesse fel a harcot a forradalomellenes felkelőkkel. A vörös csapatok és a különböző pártállású fehér hadseregek között ez a polgárháború aztán még közel négy esztendőn át dült, hogy végül is Lenin fegyverei győzedelmeskedjenek s a bolsevista forradalmat hosszú időre stabilizálják Oroszországban. A látszat tehát arra vall, hogy a forradalomellenes tényezők minden erőfeszítése hiábavaló volt: a vörös parancsuralmat a legnagyobb véráldozatok árán sem tudta megdönteni. Lenin második és «végleges» győzelme nemcsak a forradalmat konzerválta, hanem ingathatatlan alapot teremtett a világforradalom számára is.

A helyzet azonban a valóságban mégsem egészen ez.

Mai, már történelmi beállítottságú szemmel tekintve, bizvást megállapíthatjuk, hogy a «fehér» oroszok hősi erő kifejtése a vörös Moszkva ellen korántsem volt jelentéktelen és eredménytelen epizód. Leninék messzetelektől célja a világ összes proletárjainak forradalmasítása volt, egy bolsevista világpestitis, amelynek kísérleti táptalaja Oroszország. Ennek az egyetemes epidémiának a fellobbantására legkedvezőbb időpontul a világháború kínálkozott, mely hallatlan erőfogyasztásával kimerítette a harcban álló nemzeteket, mindenütt meggyengítette a központi államhatalmat s a mérhetetlen vérveszteségtől támo­lygó szervezeteket alkalmassá tette a legveszedelmesebb fertőző csírák befogadására. Mindazonáltal Leninék számoltak azzal a körülménnyel, hogy a mozgalom tovaterjedése és tartós megszilárdulása csak úgy lehetséges, ha fegyveres erőre, «felfegyverezett proletáriátusra» támaszkodhatik. Ez a militárista gondolat azután úgy módosult, hogy adandó esetben a forradalmi eszmét a vörös hadsereg szuronyai vigyék előre, mint ahogyan a köztársasági seregek élén Bonaparte tábornok valóban a forradalom imperialistája lett. A bolsevista forradalom ekszpanzivitását azonban még sokáig nem valósíthatta meg a fiatal vörös hadsereg; sőt egyelőre arra is képtelen volt, hogy a németek halálosan fenyegető táma-

dásait kivédje. A forradalmi kormány kénytelen-kelletlen tárgyalásokba bocsátkozott s ezzel hosszú időre lezárta maga előtt a nyugat felé való terjeszkedés útját. A világháború válságában vergődő Európa ezt annak a fehér arcvonalnak köszönheti, mely éveken keresztül szívósan támadta a hatalom új birtokosait s ezek egész hadieréjét lekötötte. Lekötötte pedig a történelem egy olyan időszakában, mikor Európán a zürzavar lett úrrá s a központi hatalmak régi államszervezete és fegyveres ereje forradalmi úton máról-holnapra összeomlott. Oroszországot annyira igénybevette a keleti, polgárháborús arcvonal, hogy a világforradalom nyugati frontjára nem is gondolhatott s a mozgalom bajor és magyar élharcosait sorsukra kellett hagynia. Mikor azután az ellenforradalom leverésével Budjonnij megint nyugat felé, a lengyel határokra vethette dzsingiszkáni lovasseregét, Európa már feleszmélt első forradalmi ájulásából, a zürzavar tisztulni kezdett s a bolsevista imperializmus fiatal államok «Maginot-vonalával» találta magát szemben. Polonia restituta véresen verte vissza az orosz rohamot; de az igazi vereséget nem Varsó alatt szenvedte el a szovjet, hanem korábban, Breszt-Litovszknál. Breszt-Litovszk a világforradalom imperializmusának marne-i csatája volt.

Ezek az események ma már tizenöt-húsz év távlatában vannak. Ez idő alatt Nyugateurópa országai nem egyszer viharos változásokat éltek át, de nem maradt változatlanul a szovjetbirodalom sem. A bolsevista forradalmárok u. n. «első garnitúrája» csaknem teljesen eltűnt. Lenin meghalt, Trockijt száműzték, Joffe, a béketárgyalások orosz delegátusa öngyilkos lett. Zinovjevét és társait a mindenható diktátor, Sztalin-Robespierre kivégeztette. Akik még élnek, száműzetésben és börtönökben sínylődnek s egészen elvesztették befolyásukat és jelentőségüket. Végeredményben azt mondhatjuk: a bolsevizmus számos gazdasági és politikai kísérlet után Oroszország határain belül izolálódott. Igaz, mint ilyen, el nem hanyagolható nagy hatalom s veszedelmes ellenfél, de a szemlélődőnek feltűnik, hogy e húsz év folyamán a soha nem szűnő propaganda, az állandó gazdasági és társadalmi válságok és forradalmi nyugtalanságok ellenére sehol sem alakult az oroszhoz hasonló állami és szociális rendszer. Nem lehet véletlen, hogy sem a kedvező talajviszonyok (Spanyolország, Közép-Amerika), sem a különböző fajú és vérmérsékletű népek mozgalmai nem termeltek a bolsevizmussal rokon életformát, hanem annak mintegy ellenkezőjét: valami természetes immunitáson alapuló, védekező rendszert (fascismus, nemzeti szociálizmus). Túlzás nélkül állíthatjuk: a bolsevizmus orosz produktum és pedig fajlagosan orosz; nem európai és nem ázsiai, hanem mint maga az orosz nép, a kettő együtt: eurázsiai. Európai tényezője a marxizmus, de a gyakorlat, a megvalósítás formája, a módszer ázsiai.

Hogy ez mennyiben igaz, azt az orosz nép történelmi életével, ennek az életnek sajátos jelenségeivel, az orosz lelkiséggel, az orosz szellem fejlődésével és erupcióival kell bizonyítanunk. Vannak-e ennek a fajnak lelki és történelmi képletében olyan elemek, amelyek érthetővé és megmagyarázhatóvá teszik a bolsevizmus társadalmi és históriai szükségszerűségét?

2.

Carlyle a francia forradalomról írt klasszikus művében *transzcendentálisnak* nevezi a francia nép lelkének azt a paroxizmosos állapotát, azt a szertelenül lázas izgatottságot, melynek külső vetülete maga a Forra-

dalom. Ezzel a jelzővel már sejtetni akarja, hogy ez az egyetemes lelki nyugtalanság voltaképp, a maga belső valóságában elemezhetetlen és megmagyarázhatatlan s legfeljebb külső megnyilvánulásaiban követhető. Titokzatos és démoni jelenség. De amit Carlyle a franciákról állít, fokozottabb mértékben alkalmazható az oroszokra. A szanszkrit «nihil» e misztikus népére, mely roppant tömegével is idegenül tántorog Európa földjén. Az orosz idegen itt, de lelke valami homályos nosztalgiájával európai szeretne, lenni. Európaibb az európainál. E tragikus kettősségből rengeteg szenvedés fakadt, de innen ered fájdalmas vigyora, dacos tehetetlensége és mérhetetlen barbarizmusa is. Az orosz passzív és álmodozó, ám olykor felriad s akkor «transzcendentális» lobogással ég. *Hercen* szerint nincs is történelme. «A Lengyelek kivételével a szlávok inkább a földrajzra, semmint a történelemre tartoznak.» Valóban, a Kozma Mininek, a Sztyenka Razinok és Pugacsevek népe soká bukkan fel az orosz történelemben, mint históriaalakító tényező; talán először Borisz Godunovnál találkozunk vele, mikor a trónbitorló elveszi szabad költözködési jogát s századokra rabszolgasorsba süllyeszti. Addig, mint a mélytenger, roppant erővel és titokzatos vágyaival a felszín alatt, a homályban kavargó.

Az orosz múlt mondavilága s történelmének első századai szolgaságban (avar-kazár) s egy idegen eredetű uralkodóház fejedelmeinek testvérháborúiban telnek el. A Rjurik-varjég knyázok kezén darabokra tördelődik az ország s ha *Vladimir* nagyfejedelem, a mi Szent Istvánunkkal körülbelül egyidőben, keresztvíz alá is kényszeríti a barbár szláv törzseket, nem szabad elfelejtenünk, hogy ez a kereszténység nem a Nyugat, nem Róma kereszténysége, hanem a hanyatló, a romlott Bizáncé. Ez a végzetes körülmény azután örökre determinálja nemcsak az orosz vallási életet, hanem az egyetemes lelkiséget, a történelmet és a cárok uralkodó politikáját is. Oroszország eljegyezte magát kelettel. S ez annyit jelent, hogy ugyanaz a homályos «Drang nach Süden», ami a kalandszomjas első orosz nagyfejedelmeket Bizánc és a Balkán felé űzi, irányítja voltaképpen egy Izvolszkij és egy Szaszonov külpolitikáját — 1912-ben. Ha a keleti kereszténység helyett a katolicizmus hatol be idején a muszka földre, akkor «Oroszországból egy második Horvát- vagy Csehország válhatott volna», elmélkedik máshelyt ugyancsak *Hercen*. De az orthodoxia rámerévíti az orosz életre a maga hűvös formalizmusát és dermedt dogmarendszerét, anélkül hogy átalakítóan mélyebb gyökereket eresztene a nép babonás-pogány lelkébe. A hajlékonyságnak és fejlődőképességnek ez a teljes hiánya vezet el századok multán a *raszkol*hoz, a nagy szakadáshoz, amely nemcsak lelki forradalom, hanem felhasadt és soha be nem hegedő sebe az orosz nemzetnek.

A második hatalmas történelem- és lélekalakító tényezője az orosz életnek a kétszázados mongol szolgaság. Hogy ez a roppant nép nem állhatott ellen a zatár áradatnak, annak oka a Rjurik-ház szerencsétlen örökösödési rendszerében lelhető fel. Amint ez a végzetes dinasztia a sejtek oszlásához hasonlóan mind több utóddá hasad, azonképpen bomlik az ország kisebb-nagyobb fejedelemségekre, hogy végül is már félszáz Rjurik-uralkodó önálló országocskáinak tarkabarka térképe legyen. E fiók-fejedelemségek külön közigazgatást és háborúsdít játszanak (többnyire egymással) s az udvarok bizonyos hűbéri keretben hasznos és haszonleső főrendeket termelnek, a *bojárokat*, akik a több konc reményében egyik államocskából a másikba vándorolgatnak. A kievi, novgoródi s később moszkvai nagy-

fejedelem, aki mindig a ház legidősebb tagja, természetesen csak képletes «primus inter pares», mert hatalma a semmivel egyenlő s még arra is képtelen, hogy a közös (mongol) veszéllyel szemben egyesítse a birodalom erőit.

A kétszáz esztendőös tatár hódítás nemcsak a fejlődés anyagi és erkölcsi lehetőségeitől fosztotta meg az orosz népet egy olyan korban, midőn Nyugateurópában már a reneszánsz virul, hanem adói és akarata végrehajtásában olyan *módszerekre* is megtanította, melyek merőben idegenek: ázsiaiak. E szörnyű és megalázó ázsiai módszereket teszik magukévá a későbbiek folyamán a koronás cári forradalmárok, az Ivánok és a Péterek s ugyanezeket a jólbevált módszereket alkalmazzák ma is a forradalom koronázatlan cárjai, a Leninek és Sztalinok.

A mongol mestereket Mátyás király kortársa és szövetségese, III. Iván kergeti el. Ez időben omlik össze a keletrómai birodalom s Iván, aki egy Paleolog-leányt vezet oltárhoz, joggal és jelképiesen a görög trón «legitim» örökösévé lesz. Átveszi címerébe a halott császárság kétféjű sasmadarát s udvarában, mely mindezeideig a régi nagyfejedelmek patriarkális hagyományait őrizte, meghonosodik a bizantinus fényűzés és erkölcs. A moszkvai nagyfejedelem már cári címet visel, trónját nem a legidősebb testvér, hanem a legidősebb fiú-utód öröklí s a knyázok hatalma egyre halványodik. A birodalom egységesítését a fejedelmek és bojárok tökéletes megtörésével azután IV. vagy «rettenetes» Iván forradalma viszi teljesezésbe. Az ő forradalmában lesz először rezón az alkalmatlan és időszerűtlen társadalmi rétegek kiirtása. Ebben a «munkájában» Ivánt a maga-alapította zsoldos lövészyalogság támogatja, a *strjelicek*, akiket viszont egy későbbi koronás forradalmár, Nagy Péter fog irtózatossal kegyetlenséggel megsemmisíteni. IV. Iván korszerűsítő reformtörekvéseit csak magában Moszkvában nyolcvan állandóan működő akasztófa segíti, de jelentékeny szerephez jut a karó, a kerék, a forró víz, a tüzes vas és a korbács is. A szakadatlan terrornak és a sorozatos megaláztatásoknak ez a módszeres keresztülvitele azután egészen sajátos és érthetetlen idegállapotot teremt az orosz pszichében. Eduard Pelz beszéli el Nagy Péterről írott munkájában, hogy egy főur, akit a cár karóba huzatott s aki a karón még másnap is élt, így kiáltott: «Isten, segítsd a cárt! Isten, adj üdvöt és boldogságot a cárnak!» (S itt lehetetlen nem gondolnunk Sztalin halálraiteltjeire, akik kivégeztetésük előtt megfoghatatlan önálázással hűségnyilatkozatokat tesznek a «nagy», a «bölcs» és «tisztetletreméltó» diktátornak.)

IV. Ivántól I. Péterig az orosz történelem kilencven esztendejébe olyan események zsúfolódnak, melyek már kihallható motívumai a későbbi tragikus finálnak. Borisz Godunov, ez a zsarnok és szerencsétlen kezű trónbitoló nemcsak a parasztságot süllyeszti rabszolgasorba, a hatalom féltésének pszichózisában nemcsak kémrendszert szervez, de törrel és méreggel mindenkít eltesz láb alól, aki útjába áll. Így megöleti Dimitrijt is, Iván egyik fiát s ezzel szinte beláthatatlan lehetőséget tár a lázadóknak és kalandoroknak, hogy a meggyilkolt herceg képeben kinyujtsák kezüket a cári korona felé. Az orosz történelemnek e vad és romantikus korszakában minden bizonytalanlanná és ingataggá válik, ami eddig viszonylagosan bizonyos és stabil volt és bekövetkezik a lelki túlfeszítettségnek az a különös állapota, mikor az orosz nép — Carlyle említett klasszikus meghatározása szerint — eljut a transzcendentáлизmus sokszor szent, sokszor őrzőngő izzásáig. S itt nemcsak Kozma Minint kell megemlítenünk, ezt az eksztatikus népvezért, aki

pontosan kétszáz évvel Napoleon inváziója előtt szinte kísértetiesen hasonló körülmények között kiúzi Oroszország földjéről a hódító lengyeleket, de meg kell emlékeznünk a mindgyakrabban fellobbanó parasztlázadásokról is, Bolotnyikovról, Zaruckijról s a népdalok hősről, Sztyenka Razinról is, akik a későbbi félelmetes orosz Dózsa György, Pugacsev előfutárjai. 1662-ben I. Alexej példátlan kegyetlenséggel fojtja el a moszkvaiak felkelését. A kínpadnak, halálrakovácsolásnak és a csonkításoknak kb. 22.000 szerencsétlen esik áldozatul. Mire Péter, az új Romanov-ház első nagy uralkodója trónra lép, a raszkól már lelkileg kettéhasította Oroszországot s a bojárok származási táblájának megsemmisítésével szinte korlátlan a cári hatalom.

Nagy Péter, akiben legkifejezettebb az orosz lélek tragikus európai-ázsiai kettőssége, kíméletlen átalakító törekvéseiben s a végrehajtás irgalmatlan eszközeiben alig különbözik Lenintől vagy Sztalintól. Valóban: ez a roppant barbár, aki rajong a nyugati civilizációért, igazi forradalmár: diktátor a szónak szinte modern, bolsevista elgondolásában. Máról-holnapra egészen új Oroszországot akar teremteni s az ellenszegülők, az «ellenforradalmárok» megbüntetésében példát ad a késői epigónoknak. «Először — írja egy Moszkvában tartózkodó holland tiszt — minden résztvevőt bitófához kötöttek és addig kancsukáztak, míg egész darabokban lógott le a húsa. Midőn félig behegedtek a sebek, ismételték a korbácsolást . . . Ezután következett a halálos ítélet». A keleti egyház lebontását, melyet azután a bolsevikiek fejeznek be, voltaképp ő kezdi meg. Ugyancsak ő az, aki az idegenek behívásával és a nekik nyújtott hallatlan kedvezményekkel fokozza az általános elégtelenséget, az orosz társadalom feltarthatatlan bomlását és meghasonlását. Ez az idegenimádás II. Katalin uralkodása idején már ijesztő mérveket ölt. Katalin is forradalmár-diktátor és reformer s magasan felette áll cárnő-elődeinek, akik az uralkodói hatalmat valami személyes és öncélú tulajdonként fogták fel. S nem szabad elfelejtenünk, hogy a «digitimitás» elvén elsősorban maguk az uralkodók ütik a legszélesebb sebet, mikor a cárok a trónörökösök, cárevicsek a cárok s császárnék a férjük legyilkolása árán akarják a hatalmat megtartani vagy a koronán megkaparintani. A felülről jött forradalmi megnyilatkozások a leginkább destrualók. S a cári intézmény, az uralkodó-ház érdeke mindinkább elkülönül a nemzet egyetemének életfeltételeitől. Hatalmuk gyakorlásában megbízható külföldiekre s hűséges livlandi-kurlandi nemesi pretóriánusokra támaszkodnak. S ahogyan az ország gyarapszik s ahogyan a 19. században már a nemzetközi politikában is egy mammutbirodalom nagyhatalmi tekintélyével tör elő, a szakadék uralkodó-ház és nép között annál mélyebb és áthidalhatatlanabb. Közéjük egy rendőri-katonai acélfal (szoldáteszka) s egy nem túlmorális polgári bürokrácia (a csinovnyik) szövevénye ékelődik. S míg egyfelől a modern állam külsőségeivel kendőzött cári önkényuralom az örök rettegés tébolyában elfojt minden szervezkedést és elnémit minden szabadabb és ellenzéki gondolatot, másfelől a polgár, a munkás és a paraszt rendjében az állandó elnyomatás társadalmi neuroziszokat fejleszt. Így válnak azután ezeknek az epileptikus lelkeknek a menedékévé a furcsa és vad szekták s a szélsőséges (terrorista-kommunista) politikai csoportok. A feszültség helyenként forradalmi-lázadó mozgalmakban (dekábristák; 1905. forradalom) robban ki, leginkább azonban egyéni (terrorista) akciókban vezetődik le. Oroszország a katonai büntető ekspedíciók, a politikai elítéltek és az összeesküvők földje lesz.

Igy éri ebben a lázas, zilált-izgatott állapotban a vesztes távolkeleti

mérkőzés után a világháború kitörése. Ezt a roppant erőpróbát azonban az ingatag építmény nem bírja el s a « régi » Oroszország úgyszólván máról-holnapra összeomlik.

3.

Puskin a *Holt lelkek* olvasása közben így sóhajtott fel: « Istenem! be végtelenül szomorú is a mi Oroszországunk! » S valóban: nincs nyomasztóbb és fájdalmasabb élmény, mint Gogoly hőisével, Csicsikovval utazgatni az orosz pusztán, amelynek nincs kezdete és nincs vége. Az európai olvasó döbbsen várakozással mered az utazás célja elé, mert a ravasz Csicsikov lelkeket akar vásárolni, még pedig halott lelkeket s ezen a furcsa üzleten még vagyont is kíván szerezni. Ezek az eladható és vásárolható lelkek az orosz jobbágyok, akiket Borisz Godunov törvénye alacsonyított közönséges tulajdonná. A nyomorult orosz paraszt, aki úgy áll a végtelen, ködökbe omló síkságon, tengernyi folyamok és tavak között, mintha lélekvesztőn bolyongana az óceánon. Homályos és jámbor lelkének mélyén ősi pogány babonák, pantheista félelem az apró istenkék iránt, akik a fák, a vizek, a szelek, a viharok és a rettenetes föld démonai. Előtte a végtelenség és a céltalanság: az örök semmi, a *Nicsevő*. *De Vogüé* szerint az oroszok nihilizmusa a hindu-buddhista nirvána-betegséggel rokon, mint ahogyan a muszka-szláv nép legősibb hajtása a nagy indóárja törzsnek. De a sötétlátás, a belenyugvás, a semmi-kultusz mégis egy « történelmi szenvedés » eredménye.

Talán misem jellemzőbb erre a sajátos lélek-alkatra, mint a némaságnak az a passzivitása, mely hosszú századokon keresztül elakasztja minden megnyilatkozását. Ez a szellem azután úgy fúrja át az évszázados csend szinte geológikus kérgét, olyan forrón és akkora feszültséggel, akár a gejzír. Ha igazat adunk az orosz írónak abban, hogy « az orosz történelem a 19. századdal kezdődik; a többi csak bevezetés », mennyivel inkább elmondható ez az orosz szellem fejlődéséről. Az orosz « irodalmi középkorból », mely Nagy Péterig tart, a népi hősmondákon, a krónikákon, legendákon s bizonyos egyházi írásokon kívül csak a csodálatos költészettel teli *Igor-ének* maradt fenn. De a *bijlinek*, a mondák hősein már rajta van az orosz lélek bélyege. Kik ezek a hősök? Mikula Szeljaninovics, a *parasztfiú*, aki a felhők fölé röpíti ekéjét; Ilja Murom, aki ugyancsak parasztfiú, az árvák és özvegyek felkent védelmezője s aki Vladimir nagyfejedelem, a « Szép Nap » asztalánál ül; Dobrynja, a sárkányölő boszorkánymester s Popovics Aljosa, a furfangos papivadék. Hősök, akik a nagyoknál, a hatalmasoknál a nép, a parasztság, az elnyomottak esztét, erejét és érdekeit képviselik. S itt nem felejtkezhetünk meg az utolsó cár asztalánál ülő parasztfiúról, Raszputinról, aki ezeknek a Mikuláknak, Iljáknak és Aljosáknak késői reinkarnációja, a « szent Oroszország » misztikus lelke, eljövendő mondák hőse s egy érdeksoport méltatlan rágalmozottja és áldozata. Mert az elnyomottak szomorúsága adja meg az egész orosz irodalomnak alaphangulatát és örök motívumait. Egy 15. századbeli verses elbeszélésben a mennybekészülő Krisztus aranyhegyeket s mézzel folyó patakokat ígér a kétségbeesett szegény embereknek. János apostol azonban így szól: « Ne adj nekik aranyhegyet, mert a bojárak el fogják venni, felosztják maguk között s kis testvéreinket a közelükbe sem engedik. Ha azt akarod, hogy legyen táplálékuk, ruházatuk és hajlékuk, hagyd nekik örökségül a te szent nevedet . . . »

Az *Igor-ének*, mely Igor Szerjatoszlávovics viking fejedelemnek a pogány

polovcok elleni hadjáratáról dalol, a titokzatos, babonás és pantheista orosz lélek kitárulása: a «fantasztikus iszony tragikus költeménye». Bestiák ijesztő lármája kíséri Igor seregét, farkasüvöltés, hollókárogás. A füvek és bozótok borzonganak a mondhatatlan félelemben s a pusztán kísérteties ködfátylak libegnek a lovasok körül. Igor elesik a harcban, «a lovak lábai alatt holttestekkel vettetik be a föld s ebből a vetésből átok fog teremni az oroszok hazájának».

Puskin az első igazi orosz költő. Elődei a 18. században jelentéktelen utánzók, akik klasszikus és francia hatás alatt írnak s irodalmi nyelvet és formákat akarnak teremteni. De már a század végén felbukkan egy irány, a *moszkovitizmus*, mely a következő század közepén *szlavofilizmussá* érik, hogy később Dosztojevskij eksztatikus lelkében a *messzianizmus* izzásáig hevüljön. Közben Puskin követőjénél, Lermontovnál felszínre kerül az első orosz típus, a «főlöles ember», ám ez még romantikus arc: az író tetszeleg benne. Gogoly, az első naturalista író már epébe mártogatja tollát, mikor *Revizorá*-ban az orosz bürokrácia karikatúráját rajzolja, míg az orosz vidék, a falusi-tanyai emberek élete melankóliás lelkén át szűrődve kerül elének. Gogoly írói egyénisége már kétfelé ágazik s ez a kétféle irány adja a későbbiekben az orosz irodalom kettős arculatát. Az első a titokzatosságra hajló, borongó, homályos-ködös, meditatív lélek megnyilatkozása, a másik a naturalista-realista irány, mely a társadalmi és politikai élet kíméletlen, sokszor szélsőséges bírálata. Ez utóbbi Hercenen keresztül Tolsztojban és Gorkijban éri el a csúcspontját. Hercen mintegy elméleti megalapozója-bevezetője a másik kettőnek. Tolsztoj több, mint csak író: próféta és apostol. Igazságkeresése azonos a muzsik ősi *pravda*-keresésével. Kereszténységből, ember szeretetből s valami egyéni szocializmusból kevert világszemlélete a parasztban, a paraszt egyszerű létében találja meg az élet célját és értelmét. Gazdasági elgondolása teljesen *kommunistikus* s elméletben megvetője és kérlelhetetlen támadója a magántulajdonnak. Hallatlan művészi tökéletessége és elhithető ereje fel nem becsülhető agitatív energiát képvisel a bolsevista gondolat számára. Gorkij már tipikus proletáriró: a társadalmi forradalom «viharmadára». Maga is munkássorból emelkedik fel s eszménye Tolsztojjal ellentétben nem a muzsik, hanem az ipari proletár. Ő már nem keresgél, mit Tolsztoj, programja határozott: *marxizmus*.

A «misztikus irány» legkiválóbb képviselője Dosztojevskij. Epileptikus zseni: a szegények, nyomorultak, megszállottak és bűnözők, a «megalázottak és megszomorítottak» világának felülmúlhatatlan ábrázolója. Nem forradalmár, mint Tolsztoj vagy Gorkij: konzervatív, hithű keresztény és nacionalista orosz. Ez a lelki alkat vezeti a túlzó orosz nemzetiek táborába, a *szlavofilek*-kez, akik Nyugateurópával minden közösséget megtagadnak. Dosztojevskij továbbfejleszti ezt az eszmét. Oroszország sorsában *messiási küldetést* érez: az orosz nép hivatott arra, hogy *hitével, szenvedésével és kálváriajárásával megváltsa a mai erkölcsi és anyagi válságban vergődő világot*.

Az ideák és irányok e főbb harcokban kívül még számosan vannak nagyok és kisebbek, akik egy színnel, egy típus, egy sajátos orosz lelki betegség ábrázolásával, az orosz élet részletrajzával teljessé segíti tenni az egyetemes képet. Goncsárov, aki Oblomovjában a tunyaságba fulladó orosz lelket, Turgenyev, aki Bazarovban a fiatal nemzedék nihilizmúját, Csehov, aki az orosz élet sivárságát, céltalanságát és reménytelenségét mutatja meg. Költők, akik évezredes szomorúságról dalolnak s az örök orosz nyomorra

világítanak egy paraszti szoba mécsese vagy egy kisvárosi pislákoló utca-lámpája körül. Mindez valami réveteg, ködösen bizonytalan s valószínűtlenül látomásszerű világot tár elénk, ahol nemcsak a dolgok körvonalai, hanem az emberek élete is imbolygón elmosódott. Talán ahogyan Turgenyev hőse elmélkedik: «Minden csak füst: a maga élete, az orosz élet, az egész emberiség . . . Minden gőz és füst. Minden haszontalanul és nyom nélkül múlik el: egy új szél . . . és előlről kezdődhetik a játék». Vagy, amint Bjelinszkij sóhajtott fel: «A mi országunk egy délibáb».

4.

Vázlatosan végigfutottunk az orosz politikai és szellemi fejlődés két párhuzamos vonalán s kerestük és összefoglaltuk azokat a jelenségeket, melyek véleményünk szerint a mai kollektív és parancsuralmi rendszernek mintegy a gyökerei lehetnek. Azonban hozzá kell fűznünk, hogy a «régí» orosz társadalmi rend teljes széthullásának oka bizonyos strukturális hibákra is visszavezethető. E szervi betegségek közé kell sorolnunk elsősorban is a stabil, egészséges polgári réteg, a középosztály hiányát. Hadsereg s a jórészt idegen összetételű hivatalnoki kar zárt kaszt s mindkettő úgyszólván vak eszüköze az uralkodói hatalomnak. Lüktetően eleven politikai élet az autokrácia talajában nem fejlődhetik s így az orosz intelligencia nem nyer semmiféle lehetőséget bizonyos lelki feszültségek rendes úton való kiélésére, sem politikai iskolázásban nem részesül. Ennek az a súlyos következménye, hogy hamarosan mindennemű zavaros és szélsőséges áramlat fertőzésének esik áldozatul s ebben a lázas állapotban elveszti józan szemmértékét és ítélőképességét. Könnyű zsákmánya annak a forradalomnak, melyet évtizedes tevékenységével maga is előkészít.

A másik nagy társadalmi szerencsétlenség az, hogy Oroszországban csak Sztolypin agrárreformja után alakulhatott önálló, földtulajdonnal rendelkező parasztréteg. Ez a réteg azonban hártavékonyságú a földtelen muzsikos roppant tömege felett. Az orosz paraszt valami ősi, sajátosan muzsika- és kommunisztikus jellegű szövetkezetté, az ú. n. *mir* keretében műveli a földet, mely sohasem lehet az övé. Éppen ezért nem nemesedhetik nemzetfenntartó erővé, hanem marad, ami volt századokon át: komor vulkánikus energiák káosza, lelkében lefojtott gyűlölségekkel és földéhséggel s mikor vágyainak a forradalom utat enged, vad és páratlan arányú áradással veti magát a földbirtokokra.

1917 a muzsik szemében évezredes álmok beteljesedésének látszott.

PARASZT BALLADA.

— Rudolf List. —

Az ablak árnya vak, kerek sír.
Omló rácsok mögött gyerek sír.

A dült palánk a földbe túr,
ferdén mered fölé az Úr.

A zszindelyen moha virul buján,
alattuk ül sárgán szent Flórián.

A pók az ajtót átkötötte.
Iszap mászik a kútödörbe.

Az ember: eldőlt részezen.

Az asszony: bent lóg egy szegen.

Németből: ifj. Gyökössy Endre.